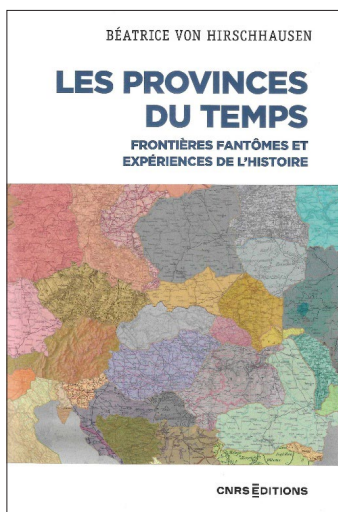

BOOK REVIEWS / RECENZII

https://doi.org/10.37710/plural.v13i2_8

Béatrice von Hirschhausen. 2023.
***Les Provinces du temps. Frontières fantômes et expériences de l'histoire.* Paris : CNRS Editions.**
397 pp., ISBN 978 2 271 14536 9, 26,00€.

Șișești și Mâtnicu Mare: două sate din România, aflate la o distanță de cca 150 km unul de altul, cu populații similare ca număr, ocupații profesionale și apartenență etnică. În 2011, în unul dintre aceste sate, mai puțin de 5% din gospodăriile erau dotate cu instalații de apă curentă, iar în celălalt aproape 80%. Aceste două sate sunt paradigmatic pentru o diferență regională pronunțată în ceea ce privește dotarea locuințelor cu echipamente de apă curentă între satele din regiunea de sud-est (Oltenia, Muntenia și Moldova) și cele din zona de nord-vest a României (Transilvania și Banat). Pentru a înțelege această diferență aparent anecdotică, Béatrice von Hirschhausen dezvoltă, în cartea sa *Les Provinces du temps*, un eșafodaj teoretic sofisticat și robust, sprijinit pe dovezi de primă mână, coroborate cu argumente și concepte preluate din numeroase surse secundare. Cu ajutorul conceptului de geonarațiune (fr., *géorécit*), această carte conferă termenului de „frontieră fantomă” o aplicabilitate euristică concretă, reconciliind perspectiva pozitivistă a abordării structurale cu dimensiunea constructivistă a reprezentărilor geografice.

Cele două sate menționate mai sus, unul din Oltenia, celălalt din Banat, nu sunt despărțite doar de Munții Carpați, ci și de granița fostului Imperiu habsburgic, astăzi defunctă și totuși nu mai puțin prezentă în manifestări atât de cotidiene precum utilizarea unui robinet cu apă curentă. Dar ne putem întreba: care este legătura dintre un dispozitiv casnic relativ recent, precum robinetul de apă, și guvernarea Mariei Tereza sau a lui Franz Joseph, de acum două secole și mai bine? Preluând și îmbogățind conceptul de „frontieră fantomă”, care și-a făcut recent apariția în științele umane și sociale, Hirschhausen arată că fostele imperii europene au marcat durabil, prin instituțiile edificate și răspândite — sau prin lipsa acestora — în secolul al XIX-lea, practici și reprezentări care s-au reprodus în limitele fostelor granițe imperiale cu o fidelitate uimitoare, chiar și în domenii recente precum confortul casnic, distribuirea votului politic sau colectivizarea și decolectivizarea terenurilor agricole. Pentru a-și argumenta și valida teza, Hirschhausen își replică modelul și multiplică exemplele, pornind de la cazul României, pe care se concentrează, dar extinzându-și observația și asupra Germaniei, Poloniei și Ucrainei, traversate de multiple frontiere fantomă.

După cum demonstrează autoarea, diferențele în distribuirea instalațiilor de apă curentă între regiuni nu au depins de investiții diferențiate ale statului, în ultimele decenii, în infrastructura localităților în funcție de regiuni (deși aceste investiții s-au diferențiat între sate și orașe, avantajându-le pe cele din urmă). Aceste diferențe regionale nu corelează neapărat nici cu nivelul de bunăstare materială al locuitorilor, în ciuda unor stereotipuri regionale. Datele anchetei converg mai degrabă spre o înțelegere a fenomenului printr-o agregare a inițiativelor private ale locuitorilor. Această constatare conduce firul cercetării către un factor cultural, de „mentalitate”, circumscris unui spațiu geografic de-a lungul unei durate lungi.

Demersul acestei cărți este oarecum analog cu cel al lui Robert Putnam din celebra sa lucrare *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (1993), în care autorul trasează o hartă a dezvoltării economice și a eficienței instituționale (*institutional performance*) în Italia, pe care o corelează cu spiritul civic (*civiness*) și asociativ al cetățenilor din diverse regiuni, înrădăcinate de-a lungul unei istorii sociale și instituționale care coboară în Evul Mediu. După cum o arată și cartea lui Hirschhausen, teza lui Putnam și-a atras critica „raționalizării științifice a prejudecăților comune”, articulând o formă sofisticată de esențialism cultural.

Până la un anumit punct, *Les Provinces du temps* ar putea face obiectul unei critici similare – de „raționalizare științifică” a stereotipurilor regionale și de esențializare a faptelor culturale. Conștientă de această capcană epistemologică, Hirschhausen își supune argumentul unui dublu test: dintr-o perspectivă structurală și comparativă, pe de o parte, și dintr-o perspectivă constructivistă și discursivă, pe de altă parte. Expresia acestor două abordări a fost cristalizată într-o manieră polemică în celebra dezbatere purtată la începutul anilor 2000 de Holm Sundhaussen și Maria Todorova în revista *Geschichte und Gesellschaft*. Hirschhausen oferă argumente solide pentru identificarea cauzelor structurale în explicarea disparităților de dezvoltare între regiuni, scoțând în evidență regularități statistice distribuite geografic, în ceea ce privește dotarea cu utilaje de apă sau votul politic. Pe de altă parte, autoarea cărții *Les Provinces du temps* pare, la un moment dat, să îmbrățișeze perspectiva dezvoltată de Todorova, fiind atentă la dimensiunea constructivistă a diferențelor dintre regiunile din România și alte țări, mai exact la modul în care diferențele politice sau societale sunt definite prin raportare la un model hegemonic al unei definiții vest-europene asupra modernității.

În ultimă instanță, cartea reușește să reconcilieze cele două perspective metodologice, aparent antagonice, oferind argumente pentru o înțelegere a fundamentelor politice și instituționale ale discursurilor și reprezentărilor regionale, demonstrând totodată, pe o direcție opusă, capacitatea creatoare, structurantă, a reprezentărilor geografice – mai exact, a geonarațiunilor – asupra vieților oamenilor și ale comunităților.

Hirschhausen întreprinde o cercetare etnografică în patru sate din România, situate de o parte și de alta a „frontierei fantomă”, în Banat și Oltenia, pentru a înregistra și înțelege reprezentările pe care oamenii le articulează și le transpun în

practici, circumscrise propriei regiuni. Pe măsură ce ascultă mărturiile și observă practicile locuitorilor satelor „rivale”, autoarea descoperă în ambele contexte un „regim de istoricitate” (François Hartog) articulat în jurul ideii de recuperare (fr., *rattrapage*) a unei modernități pierdute, fie aceasta identificată cu perioada socialistă, fie cu cea pre-socialistă. Ambele regiuni rurale au fost devastate în anii 1990 de un proces brutal de dezindustrializare, în urma căruia minele de cărbune și combinatele siderurgice și-au redus drastic producția, iar numeroși muncitori s-au văzut mârși către o muncă agricolă de subzistență. O parte semnificativă a populației active din localitățile rurale a plecat în Occident pentru a-și compensa pierderea veniturilor.

În ciuda asemănării, la scară largă, a situației socio-economice din ultimele decenii din cele patru sate ale celor două regiuni istorice învecinate, modul în care locuitorii satelor de o parte și de alta a frontierei fantomă își definesc „normalitatea”, care le organizează viața de zi cu zi și criteriile de bunăstare, diferă. În timp ce locuitorii comunei Constantin Daicoviciu (Banat) consideră nevoia de modernizare drept un „destin geografic”, cei din Șișești o percep mai degrabă ca pe o noutate de împrumut.

În comuna bănețeană, sătenii se fălesc că „Banatul e fruntea”, că lumea este mai civilizată aici față de alte regiuni, proiectând în exterior o impresie de „bogăție”, în timp ce cursa pentru modernizare ridică mereu ștacheta „normalității”. De cealaltă parte, în comuna Șișești, oamenii laudă calitatea apei de fântână, care „e mai bună, mai sănătoasă, mai naturală” decât cea venită din sistemul centralizat „prin țevi”, iar sintagma „așa e viața la țară” revine mereu ca un leitmotiv pentru a justifica lipsa anumitor utilaje. Ambele sate, însă, nu încetează să se modernizeze, chiar dacă la viteze și cu criterii de prioritate variabile, sub presiunea unui comparatism social față de gospodăriile vecinilor proaspăt veniți de la muncă din Occident sau față de regiunile învecinate, aparent mai dezvoltate.

După cum sugerează Hirschhausen, geonarațiunile împărtășite de sătenii din Banat și Oltenia nu sunt doar niște locuri comune, reproduse și transmise în mod ireflexiv. Ele formează un set condensat de experiențe trecute, poziționate în spațiul geografic, reprezentând cristalizarea unor raporturi sociale, norme de trai și așteptări despre viitor, profund interiorizate și devenite *habitus*. Sarcina cercetătorului este de a recompune „spațiul de experiență” și „orizontul de așteptare” (Reinhart Koselleck) ale societăților sătești pe baza mărturiilor colectate și a practicilor vernaculare observate și de a le integra în geonarațiuni, ele însele construcții dinamice, aflate într-o tensiune continuă cu elemente geonarrative concurente.

În ciuda argumentării temeinice, un cititor mai exigent ar putea dori să afle mai mult, de pildă, despre originile politice și instituționale de lungă durată ale diferențelor geografice în distribuirea utilajelor casnice de apă curentă. De asemenea, atunci când analizează repartizarea voturilor pentru partidul populist de dreapta (*Alternative für Deutschland – AfD*), suprareprezentat în regiunile de est ale Germaniei, autoarea pare să treacă cu vederea diferența dintre politicile

istorice și ale memoriei practicate în RFG și RDG, mai ales începând cu anii 1970–80, în special în ceea ce privește asumarea diferențiată a responsabilității germanilor pentru Holocaust și alte crime de masă comise de național-socialism – conducerea comunistă a RDG, după cum se știe, plasând întreaga vină în această privință pe Germania de Vest (a se vedea, între altele, lucrările Juttei Scherrer).

Dar o carte bună nu este neapărat una care oferă răspunsuri la toate întrebările – ar fi oare posibil așa ceva? –, ci una care îi oferă cititorului o bază solidă și elemente de orientare pentru a-și formula propriile întrebări și piste de căutare. *Les Provinces du temps* impresionează prin vastitatea șantierului, complexitatea argumentării teoretice și rigoarea metodologică. Cartea se evidențiază printr-o contribuție teoretică originală, țesută cu o finețe de dantelă în jurul conceptului de geonarațiune, oferind totodată un fundament temeinic, validat interdisciplinar, pentru o analiză comparată și multiscalară a regiunilor.

Petru NEGURĂ